

TURKISTON JADIDLARINING SHARQ VA G'ARB MASALASIDAGI QARASHLARI

SAYFULLAYEV Behruz Dilshod o'g'li

*Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tarix kafedrası mudiri,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Turkiston jadidlarining Sharq va G'arb dunyosi, bu yerdagi madaniyat va siyosatiga oid qarashlari, Yevropa madaniyati kirib kelishining salbiy jihatlari XX asr boshiga oid milliy matbuot materiallari asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Jadidlar, Ovro'pa dunyosi, Sharq taraqqiyoti, Turkiston, Matbuot.*

ВЗГЛЯДЫ ТУРКЕСТАНСКИХ ДЖАДИДОВ НА ВОПРОС ВОСТОКА И ЗАПАДА

АННОТАЦИЯ

В статье на основе материалов национальной прессы начала XX века анализируются взгляды туркестанских джадидов на восточный и западный миры, их культуру и политику, а также негативные стороны внедрения европейской культуры.

Ключевые слова: *джадиды, европейский мир, восточное развитие, Туркестан, пресса.*

VIEWS OF TURKESTAN JADIDS ON THE QUESTION OF EAST AND WEST

ABSTRACT

Based on the materials of the national press of the early 20th century, the article analyzes the views of the Turkestan Jadids on the Eastern and Western worlds, their culture and politics, as well as the negative aspects of the introduction of European culture.

Keywords: *Jadids, European world, Eastern development, Turkestan, press.*

KIRISH

XX asrning boshlariga kelib dunyo siyosati, xalqaro maydonda sodir bo'layotgan voqealar faqatgina rivojlangan davlatlar, yoki Rossiya siyosatchilarining emas, balki Turkiston jadidlarining asarlarida ham ko'p bora yoziladigan masalaga aylanadi.

Xalqaro maydonda sharq masalasiga bag'ishlab asar yozgan jadidlardan biri Abdurauf Fitrat bo'lib, uning "Sharq siyosati" asarida tarixda tinchlik va taraqqiy beshigi, madaniyatning yo'l boshchisi, bilim va hunarning o'chog'i bo'lgan ko'hna Sharqning XX asr avvaliga kelib, "qon tengizlarida botg'an"ligi va buning sabab va oqibatlari tahlil qilinadi. Fitratning fikricha, Sharqda madaniyatning yuksalishi teran ildizlariga ega va G'arbning madaniyat tarqatuvchilik da'vosi asosa ega emas. Uning bu boradagi qarashlari va amaliy faoliyatini quyidagi tasnif asosida o'rganish metodologik ahamiyatga molik muhim umumlashmalar chiqarish imkonini beradi:

Sharqlilar Yunon, Eron va Hindistonda ko'milib qolgan madaniyatni tiriltirdi, rivojlantirdi. Fitrat bu fikrni quyidagicha asoslaydi: "Ovro'pa dunyosi vahshat va bilmaslik cho'llarida obdirab, shovqin-toshqin yurar ekan, Sharq dunyosi butun insoniyat olamini saodat va tinchlik o'chog'larig'a erishdurmak uchun ish ko'rub turar edi. Ovro'pada bir mahalla oqsoqollig'i yo'q ekan, Sharqning "ko'zquchu-nos, Barahma, Iso, Zardusht va Muhammadlari butun Odam o'g'ullarini to'g'ri va bilguli yo'lg'a kirguzmak uchun tirishar edilar. Chinlilar yozish uchun qog'oz yasaganida ovro'palilar o'ng-so'l qo'llarini bir-birindan ayira olmas edilar" [1].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sharq taraqqiyotida Ovrupadan ortda qolgani rost. Lekin Ovrupaning Sharqqa madaniyat berishi yolg'on. Fitratning fikricha, Ovrupaning bizga beradigan narsalari belgisi: safohat (ya'ni nodonlik), axloqsizlik, qimor va sharobxo'rlik. Ushbu to'rt illat Sharqni tanazzul girdobiga yanada chuqurroq tortish, uni taraqqiydan bebahra qilish manbai o'laroq xizmat qildi. Uning ta'kidlashicha, "Sharqning din va odatlariga qat'iyan to'g'ri kelmagan fohishaxonalarni o'lkamizda Ovrupa jahongirlari ochdilar. Butun bashariyat hayotig'a, maishatig'a, ishiga rahnlarni solg'uchi sharob do'konlari yurtimizda shul Ovrupa boylari "himmati" bilan qurildi. Faranga degan qo'rqunch kasal Sharqg'a Ovrupa jahongirlarining bosqinlari bilan keldi. Xulosa: Ovrupa jahongirlari Sharqg'a axloqsizlik va buzuvchilikdan boshqa bir narsa bermadilar".

1918 yildan boshlab chiqa boshlagan va dastlabki nomi "Mehnatkashlar o'qi", 5-sondan boshlab "Mehnatkashlar tovushi"ga aylantirilgan Hoji Muish boshchiligidagi gazetada ham ayni shu masalaga oid ko'plab siyosiy maqolalar e'lon qilingan. Jumladan, mazkur gazetada Abdulloh ismi bilan doimiy qatnashib turgan muallifning "Kima oid" nomli maqolasida tadqiq etilayotgan masalada quyidagi fikrlarni bildiradi: "Ovrupa barbarlarining buyuklarining Amirqusi "sharq"ni o'z mulki, sharqlilarni o'z qullari deb bilib kichikroq barbarlarga Osiyoda yo'l qoldirmadilar. Kichikroq barbarlar Ovrupada bo'yunlarin qisib bechora bo'lub yursalarda, jonuvorlar buyuk barbarlarga tayanub "sharq" o'rnig'a Afriqodan

o'zlarig'a ulush olmoq fikrig'a tushmakdan uyalmaydilar. Mana shunisi qiziqki kichikroq barbarlarning qo'li qisqaliq qilib "sharq"ga yeta olmag'onlari o'zining qisqa qo'lli bo'lg'onig'a achchig'lanub buyuk barbarlarga o'pkalanib yurub, birdan hech bir sababsiz dunyoning bir chetindagi gunohsiz islom elin bosib to'pg'a tuta boshladilar. U to'pg'a tutilg'on islom elinda faryod va fig'onlar osmong'a chiqsada kichik jonivorlar buyuk barbarlardan amin bo'lg'onlig'i uchun qon to'kushda mol talashda shuncha ilgari ketadirlarki hatto qatli omgacha yetadirlar" [2].

XX asr matbuotida Sharq va G'arb masalasidagi eng munozarali masala bu Angliyaning O'rta Osiyodagi siyosati hisoblanadi. Bu davr siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarida muhim hisoblangan "Ishtrokiyun" gazetasida Angliyaning Sharq, jumladan, Turkistondagi siyosati masalasiga alohida urg'u beriladi. Rossiyaning O'rta Osiyoga bostirib kirishi va bu yerdagi harakatlariga nisbatan ingliz hukumatining harakatlari masalasi mazkur maqolada atroflicha tahlil qilinadi. "Sho'rolar Turkistonining umuman O'rta Osiyoda va umuman Hindistonda olajaq ulug' o'rnin ko'z oldig'a ketiruv uchun bizga ortqaroq ko'z solub, ingliz matbuoti afkor umumiyasining rus askarlarining O'rta Osiyoga harakatlarina qarashlarini tekshirurga kerak. Bunda eng avval, albatta, inglizlarning Ingiltara tojinda qimmatli olmos bo'lg'an Hindiston uchun umumiy tinchsizlanuvlari ko'rinadir. 1864yilda rus hukumati Orenburg' ila G'arbiy Sibir orasindagi yo'lni Turkistong'a qo'sharg'a qaror berub, Turkistonga ikki qo'shun askar yubordi. G'arbdan Lomakin qo'l ostida, sharqdan Chernayev askarlari tarafidan Avliyoota va Chimkend zabt etildi. Bu askariy harakat Ingiltara afkor umumiyasida ko'b shov-shuvlarg'a sabab bo'ldi.

Undan Russiyaning Osiyodagi harakati haqinda rus hukumatidan izoh so'radi. Kanaz g'orchafufga ingliz hukumatini Hindiston uchun yo'qq'a qo'rquvdan tinchlandirig'a to'g'ri keldi. 1865 yilda Toshkand va 1868 yilda Samarqand oling'ach Ingiltaraning tinchsizlanuvlari va yoxud so'raluvlari yana boshlandi. Inglizlarning hamma izoh so'rovlarig'a rus hukumati "yangi hududlarda eski hududlardagi kabi tartibsizliklar va talovlar bor, shuning uchun yangi ko'rish qabilalarinda qonung'a itoat qildirurg'a to'g'ri keldi. Yo shul yo'l ila onlar o'rtasina tartib kiriturga kerak, yoki Turkistonni butunlay tashlab ketarga kerak", deb ravshan javob bera. Birda o'zining O'rta Osiyoga harakatinda davom etdi. Ingliz afkor umumiyasi Hindiston uchun qo'rquvundan Russiyaning vahshiy tilaklari haqinda qichqira boshladi" [3]

XULOSA

Sharq va G'arb masalasidagi yuqoridagi qarash boshqa ko'plab jadidlarining qarashlariga xos bo'lgan. Bu jihatdan, Cho'lponning "Vatanimiz Turkistonda temir

yo‘lla” maqolasidan olingan quyidagi “ey qarindoshlar... katta iltimosimiz shuldurki, Ovro‘poning mo‘dosidin, shishasidan, buzuq axloqidan namuna olmasdan va bunlarga bul jihatdan taqlid qilmasdan, balki ilm, fan, hunar, sanoatga o‘xshashlik madaniyatlaridan namuna olub, bul jihatdan taqlid qilmog‘imiz lozimdur. Ovro‘poning mo‘dosi, shishasi va buzuq axloqi sizlarni xonavayron, bevatan, asir, qul qiladur. Bundan saqlaningiz! Ovro‘poning maktab, madrasa, ilm-fan, sanoat, hunarga o‘xshash madaniyatlari sizlarni obod, ma‘mur, olim qilub, johillikdan, asorat qulligidin qutulturodur. Birodarlar, ko‘zlaringizni ochib, yaxshi o‘ylangizlar!” [4].

Xulosa qilib aytganda, Turkiston jadidlari G‘arb axloqini, ma‘naviyatga zid turmush tarzini inkor etganlari holda, Yevropaning ilm-fan, ta‘lim, texnika-texnologiya sohasidagi yutuqlarini Sharq ma‘naviyati mezonlari asosida millat hayotiga tatbiq etish tarafdori bo‘lganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat. Sharq siyosati. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. III jild (Nashrga tayyorlovchi: H.Boltaboyev). –Toshkent, 2003. – B. 213.
2. Abdulloh. Kima oid. “Mehnatkashlar tovushi” gazetasi. 1919-yil 13-may.
3. Ingiltaraning O‘rta Osiyo siyosati va Turkiston jumhuriyati. “Ishtirokiyun” gazetasi. 1919-yil 15-iyul. 134-son. - B. 3.
4. Cho‘lpon. Vatanimiz Turkistonda temir yo‘llar. // Sadoi Farg‘ona, 1914 yil 6 iyun, 26-son.